

Waldemar Kowalski*

Kielce

Krakowskie prywatne księgozbiory drugiej połowy XVI w. Podstawa źródłowa i ograniczenia interpretacyjne

Abstract

The article discusses the sources on private book collections in Cracow in the second half of the sixteenth century. In those decades, the population of Cracow was ca. 20,000. Post-mortem and pledge inventories were engrossed in the records of the local City Justice (*advocatus*), and although the number of inventories is estimated at 1,400, only ca. 10% mention books. Some inventories list several hundred copies, but the majority inform about only a few or several prints. As a rule, their cursory descriptions show the author's name and the abridged title. There are, however, lists of books valued in florins. Executors of wills and testaments, and alternatively inheritors decided how detailed an inventory should be. On some occasions, the Justice's officers who carried out chattels' registration avoided detailed perusal of book collections, excusing themselves by stating that the job was tedious. Hence, not only were mass-produced, cheap books left out, but also professional libraries of lawyers and medics. There are, however, inventories that inform about the penny literature, namely of inexpensive popular narratives and prayer-books, which were printed in huge numbers. Nevertheless, all these sources confirm widespread confidence in Justice's verdicts and documentation. Despite the interpretational limitations that are commented on in this article, the extant Cracow book inventories allow us to reconstruct the reading interests of the local townspeople and of the noblemen living in the capital.

Keywords: inventories, last wills, testaments, books, libraries, townspeople, Cracow, Renaissance

Słowa kluczowe: inwentarze, testamenty, książki, biblioteki, mieszczaństwo, Kraków, renesans

Niniejszy szkic powstał w oparciu o wyniki zaawansowanej, lecz jeszcze niezałożonej kwerendy źródłowej, której celem jest przybliżenie zainteresowań czytelniczych krakowian w drugiej połowie XVI w. Zadaniem niniejszego artykułu jest natomiast jedynie zasygnalizowanie możliwości badawczych, a przede wszystkim ograniczeń interpretacyjnych narzuconych przez ówczes-

* Kielce, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, e-mail: waldemar.kowalski@ujk.edu.pl; ORCID: 0000-0003-1692-338X.

ną praktykę rejestracji mobiliów. Podstawą tych studiów są przede wszystkim inwentarze ruchomości wpisywane do akt miejscowego wójta¹. Brakuje argumentów, aby spisującym owe majątki stawiać zarzut intencjonalnego fałszowania ich stanu. Spisy książek zawarte w wykorzystanych tu inwentarzach przekonują jednak, że pewne kategorie przedmiotów mogły być w szerszej skali wzmiankowane jedynie bardzo ogólnie lub też pomijane. Obserwacja ta, rozwinięta w dalszej części tego tekstu, wymaga weryfikacji poczynionej w oparciu o bogatszy materiał źródłowy niż tu ujęty. Badania takie powinny uwzględniać pozycję majątkową właścicieli inwentaryzowanych dóbr m.in. ze względu na subiektywną ocenę wartości opisywanych mobiliów².

Liczbę spisów, w których znajdujemy informacje o książkach, oszacować można na ok. 140. Są to zarówno rejestry liczące po kilkaset egzemplarzy (te są nieliczne³), jak również informacje o kilku czy kilkunastu drukach (tych jest relatywnie najwięcej⁴). Według szacunkowych obliczeń rejestry wykazujące książki stanowią najwyżej ok. 10 proc. wszystkich inwentarzy włączonych do akt wójta Krakowa w drugiej połowie XVI w.⁵ Książki stanowiły na ogół nie-

¹ Niektóre z tych źródeł zostały już opracowane i opublikowane: W. Kowalski, *Krakowski drukarz Stanisław Murrnelius i jego księgozbiór (1571)*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 2018, t. 62, s. 5–45; idem, *Biblioteka krakowskiego luteranina lat 60. XVI wieku*, [w:] *Wędrowki po dziejach. Księga jubileuszowa Profesora Tadeusza Stegnera*, red. I. Janicka, A. Janicki, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2022, s. 59–75; idem, *Lektury Wawrzyńca Jelitowskiego, dworzanina królowej Barbary Radziwiłłówny*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 2023, t. 67, s. 129–150.

² Subiektywizm ocen wartości spisywanych przedmiotów w kontekście m.in. pozycji majątkowej ich właścicieli, względnej wartości mobiliów wielokrotnie już był podnoszonych przez badaczy analizujących staropolskie rejestry ruchomości. Zob. m.in.: B. Bętkowska, J. Bieniarzówna, *Inwentarze ruchomości ubogiego mieszczaństwa krakowskiego w pierwszej połowie XVII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1957, t. 5, nr 1, s. 76–99; A. Pośpiech, *Pułapka oczywistości. Pośmiertne spisy ruchomości szlachty wielkopolskiej z XVII wieku*, Letter Quality, Warszawa 1992; A. Klonder, *Wszystka spuścizna w Bogu spoczywającego. Majątek ruchomy zwykłych mieszkańców Elbląga i Gdańska w XVII wieku*, Wydawnictwo Instytutu Historii i Etnologii PAN, Warszawa 2000, s. 10–13 i passim. Niewątpliwie pomocne byłoby tu zaawansowanie badań nad socjotopografią Krakowa na przełomie średniowiecza i wczesnej nowożytności. Istotnym krokiem w tym kierunku są opracowania Waldemara Komorowskiego i Kamili Follprecht (*Rozwój urbanistyczno-architektoniczny Krakowa intra muros w czasach nowożytnych*, [w:] *Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta*, red. J. Wyrozumski, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Kraków 2007, s. 191–295) oraz Jacka Laberscheka (*Rozwój przestrzenny krakowskiego zespołu osadniczego extra muros XIII–XVIII w.*, [w:] *Kraków. Nowe studia...*, s. 299–354). Są one jednak tylko niezbędnym wprowadzeniem do kompleksowych studiów socjotopograficznych.

³ Do takich należy np.: szacowana na ok. 400 tomów biblioteka Stanisława Różanki. Zob. K. Frankowicz, *Renesansowy księgozbiór krakowskiego lekarza Stanisława Różanki*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2018, R. 24, s. 11–77.

⁴ W pierwszej połowie XVII w. nieco ponad 50 proc. znanych inwentarzy informuje o zbiorach liczących najwyżej 10 tomów. Zob. R. Żurkowa, *Testamenty i inwentarze ruchomości jako źródła do badań nad dziejami czytelnictwa w Krakowie w pierwszej połowie XVII wieku*, „Rocznik Biblioteki PAN i PAU w Krakowie” 1982, R. 27, s. 26. Podobnie było w badanych miastach pruskich. Zob. A. Klonder, *Wszystka spuścizna...*, s. 66.

⁵ Nieco bardziej optymistycznie wyglądają wyniki analogicznych badań przeprowadzonych dla kolejnego stulecia. Z ustaleń Renaty Żurkowej (*Testamenty i inwentarze...*, s. 19) wynika,

wielką część inwentaryzowanego majątku i wymieniano je zwykle pod koniec spisu. Wyjątkiem jest rejestr druków sporządzony po śmierci Michała Czecha w 1574 r., które otrzymał niegdyś od Wita, kanonika lwowskiego, a które były całym jego spisaniem majątkiem⁶. Przypomnieć trzeba, że liczba mieszkańców ówczesnego Krakowa bardzo ostrożnie szacowana jest na ok. 20 tys.⁷, którą to wielkość przywołuję jedynie dla zobrazowania skali reprezentatywności zapisów w księgach wójtowskich. Wskazać można przynajmniej dwa zasadnicze powody, dla których na karty tych ksiąg nie trafiła zapewne znaczna, lecz niemożliwa do przybliżenia liczba druków będących w posiadaniu krakowian⁸. Inwentarze pośmiertne, a także zastawne czy towarzyszące egzekucji długów spisywano tylko wtedy, gdy było to nieuniknione. Zawsze bowiem pociągało to za sobą urzędowe koszty⁹.

W XXI w. nastąpił znaczący rozwój badań nad testamentami krakowskimi późnego średniowiecza i początków nowożytności – z niewątpliwą korzyścią dla lepszego poznania stosunków społecznych w stolicy owych dekad¹⁰. Na marginesie tych studiów pozostają edycje inwentarzy ruchomości, w tym pośmiertnych spisów mobiliów, ich gruntowna analiza źródłoznawcza, a w konsekwencji zainteresowanie kancelarią wójta oraz ławy w Krakowie¹¹.

że książki wzmiankowane są w 18 proc. ogólnej liczby wykorzystanych przekazów źródłowych. Zauważyć warto, że w miastach Prus Królewskich prawie 50 proc. inwentarzy zawiera informacje o ksiązkach. Zob. A. Klonder, *Wszystka spuścizna...*, s. 65.

⁶ Archiwum Narodowe w Krakowie, Akta miasta Krakowa (dalej: ANK, AmKr), sygn. 29/33/0/ 1.2.1/187, s. 669.

⁷ K. Zamorski, *Rozwój demograficzny Krakowa w ciągu wieków*, [w:] *Kraków. Nowe studia...*, s. 858.

⁸ Bez wątplenia słusznie Monika Jaglarz (*Księgarstwo krakowskie XVI wieku*, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Kraków 2004, s. 190) stwierdza istnienie „ogromnego, miejscowego rynku czytelniczego”.

⁹ Zob. R. Żurkowska, *Testamenty i inwentarze...*, s. 22–23; M. Mikuła, *Statuty prawa spadkowego w miastach polskich prawa magdeburskiego (do końca XVI wieku)*, „Z Dziejów Prawa” 2014, t. 7(15), s. 55–57; J. Wymułek, *History of Wills, Testators and Their Families in Late Medieval Krakow: Tools of Power*, Brill, Leiden–Boston 2021, s. 85–86, 108–109.

¹⁰ W postępach tych badań orientują się przede wszystkim: U. Sowina, *Testamenty mieszczan krakowskich o przekazywaniu majątku w późnym średniowieczu i we wczesnej nowożytności*, [w:] *Sociální svět středověkého města*, ed. M. Nodl, Filosofia, Praha 2006, s. 173–183; eadem, *Testamenty krakowskie z przelomu średniowiecza i nowożytności wobec zasad dziedziczenia w dług prawa magdeburskiego*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2010, t. 58, s. 185–189; M.T. Radomski, *Urząd krakowskiego wójta sądowego i jego rola w uwierzytelnianiu i przechowywaniu testamentów i inwentarzy pośmiertnych u schyłku średniowiecza*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2013, t. 61, s. 263–268; *Katalog testamentów z krakowskich ksiąg miejskich do 1550 roku*, oprac. J. Wymułek, „Katalogi Testamentów Mieszkańców Miast z Terenów Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego od 1795 roku” t. 6, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa 2017; idem, *History of Wills...* passim.

¹¹ Znaczącym osiągnięciem badawczym jest publikacja: *Mobilia. Inwentarze mienia ruchomego mieszczan krakowskich do schyłku XV wieku / Mobilia. Inventare des beweglichen Vermögens der Krakauer Bürger bis zum Ausgang des 15. Jahrhunderts*, wyd. M. Starzyński, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Kraków 2017; zob. też recenzję tegoż opracowania autorstwa Macieja Mikuły („Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2019, t. 12, s. 633–635). Nadto zob. U. Sowina, *Kilka uwag o późnośredniowiecznych inwentarzach rzeczy w najstar-*

Właśnie takie studia¹², oparte na źródłach z całego XVI stulecia, byłyby wielce pomocne w badaniach nad bibliotekami tego okresu.

Założyć można, że w porównaniu z XV w. zmiany, które zaszły w XVI stuleciu w funkcjonowaniu i kompetencjach urzędu wójta i jego kancelarii, były relatywnie nieznaczne – podkreślić jednak trzeba, iż sąd ten jest wynikiem jedynie pobieżnej obserwacji. Zrezygnowano z wprowadzania zapisów dzielnicami, według nazw ulic, a około połowy stulecia zmieniono też format ksiąg – z dutki na pełną kartę. Wpisy są na ogół czytelne, bez skreśleń, sporządzone pismem typowym dla epoki, zmiany rąk są stosunkowo rzadkie. Księgi te są więc czystopisami¹³. Ingrosując inwentarze, rozpoczynano wpis od wskazania daty dziennej, osób stających przed urzędem (np. powinowaci i krewni, egzekutorzy testamentu, opiekunowie małoletnich dzieci zmarłego), właściciela inwentaryzowanego majątku, a nadto jego miejsca w topografii miasta. Praktykę tę możemy zilustrować *a vista* wpisem z 1567 r.: „Na prośbę sławetnego Floriana Bohwicza, wójta, i Michała Amend, ławnika krakowskiego przedmieścia Garbary, jako egzekutorów testamentu zacnego zmarłego pana Walentego Netigera, wyższego prawa i ławniczego pisarza krakowskich Garbar, rzeczy tegoż wspomnianego Walentego Netigera pozostałe po jego śmierci są urzędowo spisane i wykazane w domu na ulicy Sławkowskiej, gdzie mieszkał”¹⁴. Rejestry sporządzano na ogół *in situ*, bywało, iż konfrontując zastane mobilia z przedstawionym urzędowi dokumentem: „Rzeczy tegoż Jana Cwiąkały, pozostałe po jego śmierci, są urzędowo spisane i wykazane. Otóż te, które przez tegoż Jana Cwiąkałę są wyszczególnione w jego testamencie, wszystkie, do najmniejszej, są odnalezione. Nie spisano natomiast tych, których nie wyliczono w testamencie, zaś treść tego [spisu – W.K.] jest jak następuje”¹⁵. Niekiedy

szych zachowanych krakowskich księgach wójtowskich, [w:] *O rzeczach minionych. Scripta rerum historicarum Annæ Rutkowska-Płachcińska oblata*, red. M. Młynarska-Kaletynowa, J. Kruppé, Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2006, s. 311–318.

¹² Zainicjowane przez Macieja T. Radomskiego, *Urząd krakowskiego wójta...*

¹³ Zob. ibidem, s. 265; *Mobilia...*, s. xix–xv; P. Tyszka, *Obraz przeszłości miejskiej Krakowa XIV–XV wieku w świadomości jego mieszkańców*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2001, s. 226–232.

¹⁴ ANK, AmKr, sygn. 29/33/0/1.2.1/177, s. 1029; w orygu.: *Ad instigationem famati Floriani Bohwicze, advocati, et Michaelis Amend, scabini suburbii Cerdonum Crac[oviensium/oviae?], uti executorum testamenti honorati olim domini Valentini Netiger, iuris supremi et scabinalis suburbii Cerdonum Cracoviensium notarii, res eiusdem præfati olim Valentini Netiger morte derelictæ sunt officiose conscriptæ et inventatæ in domo in platea Slawkoviensi, in qua morabatur.* (Wszystkie tłumaczenia z łaciny w niniejszym artykule – W.K.). Florian Bochwicz – skądinąd znany jako wójt przedmieścia Garbary w latach 1556–1561 oraz 1589; Michał Amende – znany jako ławnik w latach 1548, 1549; Walenty Netiger (Netinger) – pisarz i podwójci na Garbarach, ławnik sądu wyższego prawa niemieckiego na zamku krakowskim. Zob. K. Pieradzka, *Garbary. Przedmieście Krakowa 1363–1587*, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Kraków 1931, s. 137–138, 140.

¹⁵ ANK, AmKr, sygn. 29/33/0/1.2.1/184, s. 856; w orygu.: *Res eiusdem Joannis Cwiąnkala morte derelictæ sunt officiose conscriptæ et inventatæ. Atque imprimis ea quæ per eundem Joannem Cwiąnkala in testamento illius specificatæ, omnis ad minimum sunt repertæ, et ideo hic non est scriptæ earum, vero quæ non sunt in testamento specificatæ, tenor talis est ut sequitur.*

źródło informuje *expressis verbis*, iż wnosząc sprawę do wójta, okazano testament i sporządzony przy tej okazji inwentarz mienia. Tak było przykładowo w 1555 r., gdy ostatnią wolę Katarzyny Noskowskiej¹⁶ przedstawili Mikołaj Alantsee¹⁷ i Sebastian Wieliczka. Zdecydowana większość wpisów nie zawiera takich deklaracji, z czego jednak nie wynika, że nie przedłożono testamentu z mniej lub bardziej szczegółowymi dyspozycjami dotyczącymi mobiliiów. Postulować trzeba więc szeroką konfrontację ksiąg wójtowskich i ławniczych, jako że właśnie do tych ksiąg najczęściej kopiowano testamenty¹⁸. Sondażowa kwerenda w *acta scabinalia* z drugiej połowy stulecia pokazuje jednak, że inwentarzy ingrosowanych do *acta advocatialis* jest znacznie więcej niż testamentów kopiowanych do pierwszej z wymienionych tu serii akt. Nadto zapisane w księgach ławniczych informacje dotyczące ruchomości na ogół sprowadzają się do dość ogólnych dyspozycji. Jest to łatwe do wytłumaczenia, jako że testamenty sporządzano za życia, inwentarze zaś, bywało, dopiero po latach od śmierci testatora. Dobrym przykładem jest tu *nobilis ac famatus* Seweryn Bethman, który podał testament do ksiąg ławniczych w 1558 r. Natomiast dopiero w 1575 r. o sporządzenie wykazu pozostawionego przezeń dobytku zwróciła się wdowa po zmarłym Anna oraz Samuel Bethman, opiekun jego małoletnich dzieci, w imieniu swoim oraz drugiego opiekuna, Jana Góry, pisarza kazimierskiego¹⁹. Porównanie powstałych w ten sposób rejestrów z zawartością ksiąg ławniczych dla całego stulecia pozwoliłoby zapewne odpowiedzieć na szereg pytań, m.in. jak często w porozumieniu z wójtem sporządzano inwentarz, aby wywiązać się z zapisów testamentowych, a jak dalece polegano wyłącznie na urzędowo spisany i potwierdzonym testamencie. Do dalszego

Inwentarz sporządzony w 1572 r. na prośbę Zofii, wdowy po Janie Ćwiąkałe, mieszczaninie krakowskim (*causarum civilium procurator*). Według Kazimiery Maleczyńskiej (*Z dziejów księgozbiorów mieszczańskich w Polsce 1506–1572*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1991, *passim*) to „Ćwiczkała” o nieznaną pozycję społeczną. Podaje też błędną datę wpisu – 1573 r. Według wszelkiego prawdopodobieństwa ten sam Jan Ćwiąkała przyjął prawo miejskie Krakowa w 1558 r., poświadczanie dobrego urodzenia otrzymał zaś od ławy Kleparza. *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1507–1572 / Libri iuris civilis Cracoviensis 1507–1572*, wyd. A. Kiełbicka, Z. Wojas, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Kraków 1993, nr 3219 (dalej: LICC).

¹⁶ ANK, AmKr, sygn. 29/33/0/1.2.1/153, s. 691. *De domo* Kugler, wdowa po Janie (1478–1542), doktorze medycyny i profesorze Uniwersytetu Krakowskiego. Zob. J. Bieniarzówna, *Noskowski Jan h. Nałęcz*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 23, red. E. Rostworowski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1978, s. 224.

¹⁷ Znani są syn i ojciec o tym samym imieniu i nazwisku. Zob. Z. Noga, *Krakowska rada miejska w XVI wieku. Studium o elicie władzy*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2003, s. 293.

¹⁸ Zwyczaj i praktykę sporządzania, konfirmowania oraz przedkładania testamentów władzom miejskim Krakowa w XIV–XV w. omawia Jakub Wyszumek, *History of Wills...*, s. 72–104, szczególnie s. 99.

¹⁹ ANK, AmKr, sygn. 29/33/0/1.1.1/16, s. 394–397; sygn. 29/33/0/1.2.1/190, s. 765. Wspomniani tu Seweryn i Samuel to synowie Jana, wnukowie Zeyfryda (Seweryna) Bethmana, założyciela krakowskiej gałęzi rodu. Zob. S. Kutrzeba, J. Ptaśnik, *Dzieje handlu i kupiectwa krakowskiego*, „Rocznik Krakowski” 1912, t. 14, s. 76–77. O Bethmanach w pierwszej połowie stulecia zob. Z. Noga, *Krakowska rada miejska...*, *passim*.

szczegółowego zbadania pozostają kwestie, czy inwentarz w *acta advocatialis* uzupełniał ustną wolę zmarłego oraz jak często występowało o spisanie dobytku, gdy zabrakło jakichkolwiek dyspozycji testamentowych. Tak zapewne było w 1575 r., gdy przed urzędem wójtowskim stanęła Anna, wdowa po Janie Prusie. Wdowa chciała otrzymać należne jej sumy, m.in. z zapisu wiennego²⁰. Istotnym i otwartym zagadnieniem jest też, w jakim związku interesujące nas inwentarze pozostają z kompetencjami sądowniczymi wójta²¹.

Prawo magdeburskie zobowiązywało do sporządzenia inwentarza „opiekuna przyrodzonego” sierot, czyli krewnego²², a także spadkobierców²³. Wspomniany wyżej inwentarz dobytku Walentego Netigera, zapewne za zgodą lub z inspiracji wykonawców jego testamentu, zamknięto stwierdzeniem: „Księgi wszystkie, jakiegokolwiek są, złożone zostały do jednego kosza i dwóch skrzyń, i przez wspomnianych panów wykonawców zostały zamknięte i są pilnowane”²⁴. Jest to jedyna informacja dotycząca księzek pośród spisanego dobytku, bez jakiegokolwiek wyjaśnienia powodów niepodjęcia ich rejestracji. W inwentarzu dobytku Katarzyny Noskowskiej (1555 r.) uwzględniono jej niebogaty księgozbiór. Skrzynkę z książkami, którą powierzył jej opiece ksiądz Jan z Drzewicy, zanim wyruszył do Rzymu, oddano temuż Janowi bez opisu jej zawartości²⁵. Wyjaśnienia przyczyn pominięcia niektórych ruchomości podczas inwentaryzacji są niestety nieczęste. Po śmierci krawca Jana Płonki w 1570 r. wdowa poprosiła o sporządzenie inwentarza, ale bez ksiąg. Tych Jan odziedziczył znaczną, lecz bliżej nieokreśloną liczbę po bracie księdzu. Książki te miały trafić do innego brata zamieszkałego w Toruniu. Wdowa pokazała ich spis przed urzędem „i powiedziała, że ich pisać nie potrzeba”, gdyż brat nieboszczyka Walenty „ma ich takowy drugi registr spisany”²⁶. Przywołana tu in-

²⁰ ANK, AmKr, sygn. 29/33/0/1.2.1/190, s. 729–730, 744–746. Prawo zwalniało wdowę z obowiązku sporządzenia inwentarza, jeśli tak zdecydował mąż w swym testamencie. B. Groicki, *Tytuły prawa majdeburskiego*, oprac. A. Piskorz, W. Barabasz, red. M. Mikuła, oprac. na potrzeby edycji serwisu „IURA. Źródła prawa dawnego”, Kraków 2022, s. 22, 126, <https://iura.uj.edu.pl/dlibra/publication/3508/edition/2737/content?ref=desc> (dostęp: 14.08.2024). Zob. J. Wismulek, *History of the Wills...*, s. 110 oraz U. Sowina, *Testamenty mieszczan krakowskich...*, s. 177, 179. Autorka zwraca uwagę (na s. 182) na bogactwo informacji o ruchomościach w analizowanych źródłach.

²¹ Takie kompetencje owego urzędu w sprawach cywilnych, ale też kryminalnych podkreśla Z. Noga, *Urzednicy miejscy Krakowa, cz. 2: 1500–1794*, „Spisy Urzędników Miejskich z Obszaru Dawnej Rzeczypospolitej, Śląska i Pomorza Zachodniego” t. 3: Małopolska, z. 1: Kraków, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, Kraków 2008, s. xxxii.

²² B. Groicki, *Artykuły prawa magdeburskiego, które zowią Speculum Saxonum. Z łacińskiego języka na polski przełożone i znowu drukowane*, odczyt M. Filipiak, oprac. na potrzeby edycji w serwisie „IURA. Źródła prawa dawnego”, Kraków 2022, <https://iura.uj.edu.pl/dlibra/publication/3507/edition/2736/content?ref=desc> (dostęp: 14.08.2024).

²³ Idem, *Tytuły prawa majdeburskiego...*, s. 22.

²⁴ ANK, AmKr, sygn. 29/33/0/1.2.1/177, s. 1031; w oryg.: *Libri omnes queuncque sunt, impositi sunt in unum vas et cistas duas suntque per praefatos dominos executores occlusi et observa[ri]*.

²⁵ Ibidem, sygn. 29/33/0/1.2.1/153, s. 701–702.

²⁶ Ibidem, sygn. 29/33/0/1.2.1/182, s. 1021.

formacja z 1570 r. jasno określa, że o tym, które mobilia należy ująć w inwentarzu, zdecydowała wdowa (lub/i jej prawni opiekunowie). Pozostają jednak wątpliwości, czy inicjatywa, jak przeprowadzić spis masy spadkowej po Janie Cwiąkałe w 1572 r., leżała po stronie wdowy.

Wyjątkowo też przybliżano, ponad jednozdaniowe formalne wprowadzenie, okoliczności, w których dochodziło do wniesienia sprawy. Przykładem tego inny wpis z 1572 r.: „Rzeczy nieboszczyka Adama Godkowskiego pozostałe są urzędownie na żądanie Katarzyny, żony jego, w domu na Gołębiej ulicy popisane i tamże przereczona Katarzyna oświadczyła się przed urzędem, że tak długo inwentarza nie uczyniła oczekawając [*sic!*] przyjaciół nieboszczyka męża swego, a w tem powietrze morowe zaszło, a iż żaden się przyjaciel nie ozwał, tedy popisać te rzeczy urzędnie dała”²⁷. Według prawa magdeburskiego testament należało wypełnić w ciągu roku od śmierci testatora, chyba że zachodziły szczególne okoliczności uzasadniające zwłokę; na opieszalych egzekutorów nakładano zaś kary²⁸.

Relatywnie rzadkie są informacje o osobach przeprowadzających inwentaryzację. Przykładowo we wtorek przed Zesłaniem Ducha św. (20 maja) 1561 r., na prośbę Anny, wdowy po Pawle Rososze i żonie Andrzeja Rotermuntha, spisano rzeczy pozostałe po jej pierwszym mężu w jego domu przy ul. Szczepańskiej („[...] teżę poprzedniego męża i po jego śmierci pozostałe w jej domu na ulicy Szczepańskiej”²⁹). Inwentarz ten sporządzono przy udziale starszych cechów, co było powszechną praktyką, gdy sprawę wnoszono do ławy, lecz stosunkowo nieczęstą w urzędzie wójtowskim. Musiało to windować koszty sprawy ponad przeciętną. W tym przypadku jednak, zapewne na wniosek Anny, dokładnie wyceniono we florenach wartość każdego przedmiotu, co w *acta advocatialis* jest raczej wyjątkowe. Wzmiankowany tu inwentarz nie pozostawia wątpliwości, że byli to zatem ludzie zamożni³⁰. Paweł Rosocha, który przyjął obywatelstwo Krakowa w 1551 r., zapisany został przy tej okazji jako faktor Fuggerów³¹. W 1550 r. obywatelem Krakowa został natomiast Andrzej Rotermunth, kupiec przybyły z Pragi³². „Rzeczy Stanisława Guttetera inwentarz i oszacowanie”³³ na wniosek żony Erazma Tangela, Elżbiety, wdowy po Gutteterze, sporządzili w 1571 r. księgarze Stanisław Scharffenberger i Paweł Fa-

²⁷ Ibidem, sygn. 29/33/0/1.2.1/184, s. 829–830. Dżuma nękała krakowian od października 1571 r. do kwietnia kolejnego roku oraz od sierpnia do września 1572 r. Zob. J. Kracik, *Pokonać czarną śmierć. Staropolskie postawy wobec zarazy*, Wydawnictwo M, Kraków 1991, s. 65.

²⁸ B. Groicki, *Tytuły prawa majdeburskiego...*, s. 124.

²⁹ ANK, AmKr, sygn. 29/33/0/1.2.1/165, s. 608–609; w oryg.: [...] *eiusdem prioris mariti post mortem eiusque derelictae in domo eiusdem, in platea Sancti Stephani*.

³⁰ Anna Rottermundowa pozostawiła legat ponad 625 czerwonych złotych, które pobrała rada miejska, ustanawiając roczny czynsz na rzecz szpitala Świętego Ducha. Zob. Z. Noga, *Krakowska rada miejska...*, s. 65.

³¹ LICC 2735. O związkach Fuggerów z Rosochą szerzej zob. D. Molenda, *Fuggerowie w polskim górnictwie w XVI wieku*, „Przegląd Historyczny” 1996, t. 87, z. 4, s. 749.

³² S. Kutrzeba, J. Ptańnik, *Dzieje handlu...*, s. 88, 91.

³³ ANK, AmKr, sygn. 29/33/0/1.2.1/183, s. 926; w oryg.: *Rerum Stanislai Gutteter inventarium et taxa*.

ber³⁴. Ci sami, w tym samym roku, zestawili tytuły i wycenili egzemplarze księgozbioru Stanisława Murmeliusa, którego księgi trafić miały do Lublina jako rekompensata zaciągniętej pożyczki³⁵. Specjalistyczne, bogate księgozbiory lustrowali natomiast lekarze, aptekarze lub prawnicy, którzy występowali też jako egzekutorzy testamentu³⁶.

Pośród ogółu inwentaryzowanych bibliotek krakowian XVI stulecia zdecydowanie przeważają jednak opisy mniej lub bardziej pobieżne. Gdy w 1568 r. zniknął z Krakowa, nie uregulowawszy zobowiązań finansowych, nieznanym bliżej Wawrzyniec Korcz, spisano jego relatywnie nieliczny, lecz wysmakowany księgozbiór. Inwentaryzatorzy albo radykalnie skracali tytuły, albo krótko sygnalizowali treść, nawiązując do tytułu lub nazwiska autora. Jednak nawet taka pobieżna charakterystyka najpewniej zdziwiła przedstawicieli wójta, jako że nierzadko ułatwiali sobie zadanie, poprzestając na odnotowaniu koloru oprawy, języka druku i liczby egzemplarzy³⁷. Brakiem szczególnej motywacji tłumaczyć zapewne wypada też deklarację rejestratorów majątku doktora Adama z Brzezin, profesora Uniwersytetu Krakowskiego, zesłego z tego świata w 1552 r.: „Nadto inna skrzynia wielka pełna książek różnych autorów, których nie można było wliczyć ze względu na znaczną ich liczbę”³⁸. Jak widać, inwentaryzatorzy nie uznali za stosowne zadbać o dokumentację tej książnicy, ale też nikt ich do tego skutecznie nie zachęcił. Wysoce wątpliwe jest, aby był to księgozbiór o nikłej wartości poznawczej i materialnej. Założyć można, że masowo powielane tanie „druki użytkowe (podręczniki, poradniki, modlitewniki, wzorniki) czy wydawnictwa rozrywkowe (nowiny, romanse, drukowane gry)” o niewielkiej wartości materialnej³⁹ albo nie były w ogóle uwzględniane w rejestrach dobytku, albo też odnotowywano je sumarycznie i pobieżnie. Dla wsparcia opinii, że częściej bagatelizowano przy takich okazjach nie tylko literaturę masową, popularną i taną, wspomnieć można kolejny rejestr. W 1574 r. spadkobiercy rajcy i medyka Wojciecha Bazy Poznany, zmarłego w 1569 r., przedstawili wójtowi szczegółowy spis wycenionego majątku, który przypadł

³⁴ Zob. szerzej: M. Jaglarz, *Księgarstwo krakowskie...*, passim.

³⁵ W. Kowalski, *Krakowski drukarz Stanisław Murelius...*, s. 17.

³⁶ Zob. np. K. Frankowicz, *Renesansowy księgozbiór...*, s. 17.

³⁷ W. Kowalski, *Biblioteka krakowskiego luteranina...*, s. 59–75.

³⁸ ANK, AmKr, sygn. 29/33/0/1.2.1/149, s. 378; w oryg.: *Item aliud scrinium magnum plenum librorum variorum auctorum, quos pro multitudinem specificare non possunt*. O Adamie z Brzezin zob. J. Lachs, *Kronika lekarzy krakowskich do końca XVI wieku. Przyczynki archiwalne*, „Archiwum dla Historii Literatury w Polsce Akademii Umiejętności w Krakowie” 1909, t. 12, s. 138 (osobna nadbitka s. 50); H. Barycz, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu. Księga druga: Zmierzch świetności (1536–1572)*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 1935, s. 434–435.

³⁹ Szerzej o takich drukach zob. J. Kiliańczyk-Zięba, *Wydawnicze skamieliny. Późne edycje bestsellerów jako źródło informacji o kształcie wizualnym pierwszego wydania tekstu*, „Terminus” 2019, t. 21, z. 4, s. 403; R. Żurkowska, *Testamenty i inwentarze...*, s. 21; R. Krzywy, [rec.] *Andrzej Tadeusz Staniszewski, Historje krakowskie. Funkcjonowanie narracyjnych tekstów popularnych we wczesnonowoczesnej aglomeracji krakowskiej*, Kraków 2020, „Pamiętnik Literacki” 2022, t. 113, z. 2, s. 281–283. Zob. też: F. Leśniak, *Ruchomości mieszczan jako atrybuty stratyfikacji społecznej (XVI–XVIII w.)*, „Res Gestae” 2015, t. 1, s. 104.

jego synowi, również doktorowi medycyny. Będącą częścią tej spuścizny bibliotekę odnotowano jednak tylko następującym zdaniem: „Ksiąg rozlicznych niemało, które były na tyle w izdebce, tak w nauce jako też i w inszych facultates, które te księgi szacują flor. 600”⁴⁰.

Śledząc rozliczenia pośmiertne, zakładać można, że sporządzony jeszcze za życia inwentarz, bywało, przyjmowano za odpowiadający masie spadkowej, z którą mierzyli się egzekutorzy. Tłumaczy to decyzje urzędu wójtowskiego o nieponawianiu inwentaryzacji. Zauważyć wszakże trzeba różne jego podejście do ksiąg, które należało zabezpieczyć w innych sytuacjach. W 1572 r. Sebastian Habychth⁴¹ złożył w tym urzędzie 27 ksiąg jako zastaw za pożyczkę, którą otrzymał od Zygmunta Wylama. Co prawda, treść każdej pozycji zasygnalizowano skróconym opisem, ale nie wyceniono tych druków i nie podano, na ile pożyczka opiewała⁴². Dwa lata wcześniej, na prośbę stolarza Piotra Gołębia, wysłano komisję do jego domu celem inwentaryzacji rzeczy w części pomieszczeń, które wynajmował Andrzej Trzeciecki. Tenże wyjechał w nieznanym kierunku i od dwu lat nie płacił czynszu. W niektórych skrzyniach znajdowały się książki, ale ich nie spisano⁴³.

Druki odnotowywane w krakowskich *acta advocatialis* w XVI stuleciu charakteryzowano według następujących kryteriów: język, stan zachowania, format i objętość, a nadto przeznaczenie. Język rejestrów to oczywiście łacina, sporadycznie sporządzano je po polsku, choć język ten pojawia się częściej w latach osiemdziesiątych. Pozostaje niejasne, czym tłumaczyć pewną rezerwę spisujących do druków w języku niemieckim, które występowały powszechnie. Wymowna jest tu dokumentacja z 1556 r. biblioteki rajcy Karola Kuczera i jego żony Katarzyny⁴⁴: „Także inna skrzynia otwarta, w której książki, jak następuje, pokazują się, prawie wszystkie niemieckie”⁴⁵. Następnie, jak to było w zwyczaju, następują łacińskie opisy niemieckich tytułów, np. „Zielnik niemiecki według gatunków”⁴⁶, „Księga Mądrości niemiecka”⁴⁷, ale – co rzadkie – wtrącane są objaśnienia w języku polskim, np. „*germanicus liber* Pociecha z Pisma Świętego” czy „księgi żartowne *Germanice*”⁴⁸. Podobne tym łacińskie opisy druków

⁴⁰ ANK, AmKr, sygn. 29/33/0/1.2.1/188, s. 669; Z. Noga, *Krakowska rada miejska...*, s. 295 i passim. Także Andrzej Połpiech (*Pułapka oczywistości...*, s. 47–49) stwierdza równie niefrasobliwie podejście do księgozbiorów rejestratorów mobilii szlacheckich.

⁴¹ Znani są paśnicy o tym nazwisku: LICC 1241, 1853.

⁴² ANK, AmKr, sygn. 29/33/0/1.2.1/186, s. 570–571.

⁴³ ANK, AmKr, sygn. 29/33/0/1.2.1/182, s. 1032–34. Był to Andrzej Trzeciecki młodszy – działacz reformacyjny. Zob. M. Wolski, *Nieznane źródła z archiwów krakowskich do biografii Andrzeja Trzecieckiego młodszego i jego związków z Krakowem*, „Rocznik Krakowski” 2005, t. 71, s. 70; idem, *Małopolska rodzina szlachecka XIV–XVI wieku: Trzeciecy herbu Strzemię*, Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, Kraków 2005, wg indeksu.

⁴⁴ Karol Kuczer zmarł w 1538 r., a jego żona Katarzyna dwa lata wcześniej. Zob. Z. Noga, *Krakowska rada miejska...*, s. 322.

⁴⁵ ANK, AmKr, sygn. 29/33/0/1.2.1/155, s. 480; w oryg.: *Item aliud scrinium aper[tum], in quo libri, quod sequitur, sunt reperti, fere omnes germanici.*

⁴⁶ Ibidem, s. 479; w oryg.: *Herbarius germanicus composite.*

⁴⁷ Ibidem, s. 480; w oryg.: *Liber sapientiae germanicus.*

⁴⁸ Ibidem, s. 474, 479–481.

w języku niemieckim są powszechne. Opis „Księga niemiecka stara zniszczona o różnych rzeczach”⁴⁹ z rejestru dobytku Katarzyny Noskowskiej (1555) może być świadectwem pośpiechu. Tłumaczenie czy też przytaczanie tekstów w języku niemieckim z pewnością nie było poza możliwościami wójta i ławy, a barierą nie do pokonania nie była też grafia gotycka⁵⁰. Mimo to zwracano uwagę przede wszystkim na zewnętrzne cechy takich ksiązek. Przykładem inwentarz rzeczy rajcy Bartłomieja Remera z 1557 r. Po trzech pobieżnych łacińskich opisach, które tylko wielce hipotetycznie odnieść można do konkretnych tytułów, ale nie do wydań, cały ten spis zamknięto zdaniem: „Inne księgi niemieckie o prawie, stare, siedem”⁵¹. Nigdy jednak nie przepisywano oryginalnych niemieckich tytułów, skrócone opisy w tym języku są zaś zupełnie sporadyczne (spotykamy je przykładowo w sporządzonym w 1562 r., przeważnie w języku polskim, inwentarzu rzeczy Łukasza Grassa, w którym wyliczono książki – „Prawie wszystkie książki niemieckie”⁵²).

Przedstawioną wyżej praktykę skonfrontowałem z wyborem XVII-wiecznych pośmiertnych dyspozycji krakowian⁵³. Książki rejestrowane są w nich nadal niekonsekwentnie: spotykamy zarówno szczegółowe ich spisy, jak również bardzo ogólne, choć stale wartościowe poznawczo informacje. Przykładowo 98 książek w spisie rzeczy z 1645 r. niejakiego Bogusza scharakteryzowano wyłącznie sumarycznie, według formatów, kończąc uwagę: „Drugich nie masz *in inventario*, które *citatus* posekwestrował i rozs[przedał]”⁵⁴. Z 1661 r. pochodzi „Inwentarz wszystkich dóbr sporządzony przez Zimorowica”⁵⁵. Ów mąż spisujący dobytek po śmierci żony wyjaśnił jedynie, że „Książ rozmaitych skrzynia spora, które dla prędkości nie są rejestrowane”⁵⁶. Sporadycznie trafiamy w ogólnym wykazie rzeczy na informacje, iż zawartość prywatnej biblioteki została udokumentowana w osobnym spisie, niewłączonym do ogólnego⁵⁷. Dokument zatytułowany „Inwentarz substanczy tak w towarze woskowym, pieniądzech, złocie, srebrze, szatach, księgach i różnych sprzętach domowych spisany wiernie przeze mnie niżej

⁴⁹ ANK, AmKr, sygn. 29/33/0/1.2.1/153, s. 693; w oryg.: *Liber germanicus antiquus laceratus de variis rebus*.

⁵⁰ Dysponujemy bogatą literaturą dotyczącą Niemców – krakowian oraz języka niemieckiego w Krakowie przełomu średniowiecza i nowożytności. Z ważniejszych opracowań wymienić należy: Z. Noga, *Niemcy w Krakowie doby staropolskiej*, [w:] *Kraków międzynarodowy. Materiały z sesji naukowej 7 maja 2016 roku*, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Kraków 2017, s. 9–24; J. Wiktorowicz, *Krakauer Kanzleisprache. Forschungsperspektiven und Analysemethoden*, Instytut Germanistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011, s. 61–80.

⁵¹ ANK, AmKr, sygn. 29/33/0/1.2.1/157, s. 286; w oryg.: *Alii libri germanici in jure veteres, septem*.

⁵² Ibidem, sygn. 29/33/0/1.2.1/169, s. 276–277; w oryg.: *Libri germanici omnes fere*.

⁵³ Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności – Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, rkps 429.

⁵⁴ Ibidem, k. 18v.

⁵⁵ Ibidem, k. 69r.; w oryg.: *Inventarium bonorum omnium per Zimorowic confectum*.

⁵⁶ Ibidem, k. 69r.

⁵⁷ Ibidem, k. 78v.

podpisaną po śmierci czcigodnej pamięci Im. Pana Stanisława Wosińskiego, medycyny doktora, radcy krakowskiego, J.K. Mości sekretarza, małżonka mego kochanego, który umarł R.P. 1694, dnia 6 stycznia” przekazuje rejestr rzeczy, w kolejności zapowiedzianej w tytule, lecz z pominięciem ksiązek. Przyczyny tego nie wyjaśniono⁵⁸.

Ogólniejsze wnioski, jakie można przedstawić na podsumowanie niniejszej oceny ograniczeń i możliwości interpretacyjnych krakowskich inwentarzy mieszczańskich, a w nich spisów ksiąg, są następujące. Ich wartość w ogólnym majątku była raczej poślednia, choć z pewnością nie dotyczy to druków składających się na nieliczne kilkudziesięcio- czy kilkusettomowe fachowe zbiory. Inwentaryzując je dokładniej, choć nadal skrótowo, zapisywano autorów, tytuły i wyceniano egzemplarze we florenach. Nawet jednak pobieżne tylko wzmianki o nielicznych książkach zinwentaryzowanych *post mortem* lub w innych sytuacjach życiowych są świadectwem ich wartości materialnej, choćby i niewycenionej. Egzekutorzy testamentu, spadkobiercy mieli wpływ na finalną jakość rejestru sporządzanego w obecności przedstawicieli wójta lub też przedstawiali do zatwierdzenia gotowy dokument. W miarę dokładny opis poszczególnych tomów był czasochłonny, toteż – w najlepszym razie – ograniczono się do wskazania autora, hasłowo tytułu i formatu. Ponieważ było to powszechną praktyką, można ją oceniać jako świadectwo wiary w powagę urzędu. Przed uszczupleniem majątku chroniły więc nie tyle szczegółowe opisy tomów, tak jak chciano i potrafiono je sporządzić, ale samo ingrosowanie inwentarza do publicznej księgi wójta. Taki kontekst wymownie zaświadcza o wysokim autorytecie tego urzędu wśród krakowskiej elity i pospólstwa. Nadal – jak w poprzednim XV stuleciu – był wójt „urzędem miejskim pierwszego kontaktu, rozpoczynającym, koordynującym i porządkującym sądową praktykę dnia codziennego”⁵⁹. Interweniował też na rzecz zamieszkałej w stolicy szlachty⁶⁰. Istotna zmiana względem XV w. jest jednak taka, że w XVI stuleciu akta wójtowskie służyć trwałemu, a nie tylko, jak było to wcześniej, wyłącznie doraźnemu chronieniu inwentarzy przed zatarciem. Inaczej niż przed połową XVI w. spisy mobiliów występują już bowiem w księgach wójtowskich w znacznej liczbie i, począwszy od 1545 r., grupowane są w jeden dział, tak jak zeznania czy atestacje⁶¹. Dopuszczyć można też na tym etapie badań wniosek, że kopiowanie inwentarzy do ksiąg nie było motywowane wyłącznie wszczętą lub rychło spodziewaną akcją prawną. Masowa obecność inwentarzy w ak-

⁵⁸ Ibidem, k. 190r.–194r. Podobnie bardzo skąpo i bardzo ogólnie informują o księgach inne analogiczne źródła opublikowane jako *Dług śmiertelności wypłacić potrzeba. Wybór testamentów mieszczan krakowskich z XVII–XVIII wieku*, oprac. E. Danowska, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 2011. Lakoniczność wzmianek o książkach w badanych inwentarzach podkreśla też Andrzej Klonder (*Wszystka spuścizna...*, s. 68).

⁵⁹ Za: M.T. Radomski, *Urząd krakowskiego wójta...*, s. 268; zob. nadto: *Mobilium...*, s. xiii.

⁶⁰ W. Kowalski, *Lektury Wawrzyńca Jelitowskiego...*, s. 129–150.

⁶¹ Zob. *Katalog Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa*, t. 2: *Kraków. Rękopisy. Nr 1–3568*, red. S. Krzyżanowski, Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa, Kraków 1915, s. 25–43; *Mobilium...*, s. xvi.

tach wójta Krakowa z drugiej połowy XVI stulecia, skonfrontowana ze 166 takimi spisami z lat 1442–1501⁶², świadczyć może o wzroście zamożności mieszkańców stolicy. Niezmiennie pozostały w pierwszej połowie XVII stulecia najczęstsze powody sporządzania inwentarzy. Były to dbałość o osieroczone potomstwo właściciela majątku, obecność rzeczy po zmarłym najemcy części domu, które zgłaszał jego właściciel, oraz chęć odzyskania należnego czynszu od lokatora, po którym słuch zaginął⁶³.

Na zakończenie chciałbym podkreślić, że pomimo wszystkich sygnalizowanych tu ograniczeń interpretacyjnych przedstawiony w tym artykule materiał źródłowy z pewnością nie pozostawia badacza czytelnictwa w XVI-wiecznym Krakowie w sytuacji beznadziejnej.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Narodowe w Krakowie, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/0/1.1.1/16, 29/33/0/1.2.1/149, 29/33/0/1.2.1/153, 29/33/0/1.2.1/155, 29/33/0/1.2.1/157, 29/33/0/1.2.1/165, 29/33/0/1.2.1/169, 29/33/0/1.2.1/177, 29/33/0/1.2.1/182, 29/33/0/1.2.1/183, 29/33/0/1.2.1/184, 29/33/0/1.2.1/186, 29/33/0/1.2.1/187, 29/33/0/1.2.1/188, 29/33/0/1.2.1/190.

Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności – Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, rkps 429.

Źródła wydane

Bętkowska Barbara, Bieniarzówna Janina, *Inwentarze ruchomości ubogiego mieszczaństwa krakowskiego w pierwszej połowie XVII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1957, t. 5, nr 1, s. 76–99.

Dług śmiertelności wypłacić potrzeba. Wybór testamentów mieszczan krakowskich z XVII–XVIII wieku, oprac. Ewa Danowska, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 2011.

Groicki Bartłomiej, *Artykuły prawa magdeburckiego, które zową Speculum Saxonum. Z łacińskiego języka na polski przełożone i znowu drukowane*, odczyt Maria Filipiak, oprac. na potrzeby edycji w serwisie „IURA. Źródła prawa dawnego”, Kraków 2022, <https://iura.uj.edu.pl/dlibra/publication/3507/edition/2736/content?ref=desc> (dostęp: 14.08.2024).

Groicki Bartłomiej, *Tytuły prawa majdeburckiego*, oprac. Arkadiusz Piskorz, Weronika Barabasz, red. Maciej Mikuła, oprac. na potrzeby edycji w serwisie „IURA. Źródła prawa dawnego”, Kraków 2022, <https://iura.uj.edu.pl/dlibra/publication/3508/edition/2737/content?ref=desc> (dostęp: 14.08.2024).

Kowalski Waldemar, *Biblioteka krakowskiego luteranina lat 60. XVI wieku*, [w:] *Wędrówki po dziejach. Księga jubileuszowa Profesora Tadeusza Stegnera*, red. Iwona Janicka, Arkadiusz Janicki, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2022, s. 59–75.

Kowalski Waldemar, *Krakowski drukarz Stanisław Murelius i jego księgozbiór (1571)*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 2018, t. 62, s. 5–45, <https://doi.org/10.12775/oirwp.2018.01>.

⁶² *Mobilia...*, s. xvi; zob. U. Sowina, *Kilka uwag...*, s. 313.

⁶³ B. Bętkowska, J. Bieniarzówna, *Inwentarze ruchomości ubogiego mieszczaństwa...*, s. 76.

Kowalski Waldemar, *Lektury Wawrzyńca Jelitowskiego, dworzanina królowej Barbary Radziwiłłówny, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”* 2023, t. 67, s. 29–150, <https://doi.org/10.12775/oirwp.2023.05>.

Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1507–1572 / Libri iuris civilis Cracoviensis 1507–1572, wyd. Aniela Kielbicka, Zbigniew Wojas, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Kraków 1993.

Mobilia. Inwentarze mienia ruchomego mieszczan krakowskich do schyłku XV wieku / Mobilia. Inventare des beweglichen Vermogens der Krakauer Burger bis zum Ausgang des 15. Jahrhunderts, wyd. Marcin Starzyński, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Kraków 2017.

Opracowania

Barycz Henryk, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu. Księga druga: Zmierzch świetności (1536–1572)*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 1935.

Bieniarzówna Janina, *Noskowski Jan h. Nałęcz*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 23, red. Emanuel Rostworowski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1978, s. 224.

Frankowicz Krzysztof, *Renesansowy księgozbiór krakowskiego lekarza Stanisława Różanki*, „*Krakowski Rocznik Archiwalny*” 2018, R. 24, s. 11–77, <https://doi.org/10.4467/12332135kra.18.001.14388>.

Jaglarz Monika, *Księgarstwo krakowskie XVI wieku*, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Kraków 2004.

Katalog Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa, t. 2: *Kraków. Rękopisy. Nr 1–3568*, red. Stanisław Krzyżanowski, Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa, Kraków 1915.

Katalog testamentów z krakowskich ksiąg miejskich do 1550 roku, oprac. Jakub Wysmulek, „*Katalogi Testamentów Mieszkańców Miast z Terenów Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego od 1795 roku*” t. 6, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa 2017.

Kiliańczyk-Zięba Justyna, *Wydawnicze skamieliny. Późne edycje bestsellerów jako źródło informacji o kształcie wizualnym pierwszego wydania tekstu*, „*Terminus*” 2019, t. 21, z. 4, s. 401–436, <https://doi.org/10.4467/20843844te.19.012.11172>.

Klonder Andrzej, *Wszystka spuścizna w Bogu spoczywającego. Majątek ruchomy zwykłych mieszkańców Elbląga i Gdańska w XVII wieku*, Wydawnictwo Instytutu Historii i Etnologii PAN, Warszawa 2000.

Komorowski Waldemar, Follprecht Kamila, *Rozwój urbanistyczno-architektoniczny Krakowa intra muros w czasach nowożytnych*, [w:] *Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta*, red. Jerzy Wyrozumski, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Kraków 2007, s. 191–295.

Kracik Jan, *Pokonać czarną śmierć. Staropolskie postawy wobec zarazy*, Wydawnictwo M, Kraków 1991.

Krzywy Roman, [rec.] *Andrzej Tadeusz Staniszewski, Historie krakowskie. Funkcjonowanie narracyjnych tekstów popularnych we wczesnonowożytnej aglomeracji krakowskiej*, Kraków 2020, „*Pamiętnik Literacki*” 2022, t. 113, z. 2, s. 277–285, <https://doi.org/10.18318/pl.2022.2.18>.

Kutrzeba Stanisław, Ptaśnik Jan, *Dzieje handlu i kupiectwa krakowskiego*, „*Rocznik Krakowski*” 1912, t. 14, s. 1–183.

Laberschek Jacek, *Rozwój przestrzenny krakowskiego zespołu osadniczego extra muros XIII–XVIII w.*, [w:] *Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta*, red. Jerzy Wyrozumski, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Kraków 2007, s. 299–354.

- Lachs Jan, *Kronika lekarzy krakowskich do końca XVI wieku. Przyczynki archiwalne*, „Archiwum dla Historii Literatury w Polsce Akademii Umiejętności w Krakowie” 1909, t. 12, s. 90–176.
- Leśniak Franciszek, *Ruchomości mieszczan jako atrybuty stratyfikacji społecznej (XVI–XVIII w.)*, „Res Gestae” 2015, t. 1, s. 90–106.
- Maleczyńska Kazimiera, *Z dziejów księgozbiorów mieszczzańskich w Polsce 1506–1572*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1991.
- Mikuła Maciej, [rec.] *Mobilia. Inwentarze mienia ruchomego mieszczan krakowskich do schyłku XV wieku*, wyd. M. Starzyński, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Kraków 2017, *Fontes Cracovienses*, 13, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2019, t. 12, s. 633–635, <https://doi.org/10.4467/20844131ks.19.033.11651>.
- Mikuła Maciej, *Statuty prawa spadkowego w miastach polskich prawa magdeburskiego (do końca XVI wieku)*, „Z Dziejów Prawa” 2014, t. 7(15), s. 33–63.
- Molenda Danuta, *Fuggerowie w polskim górnictwie w XVI wieku*, „Przegląd Historyczny” 1996, t. 87, z. 4, s. 737–751.
- Noga Zdzisław, *Krakowska rada miejska w XVI wieku. Studium o elicie władzy*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2003.
- Noga Zdzisław, *Niemcy w Krakowie doby staropolskiej*, [w:] *Kraków międzynarodowy. Materiały z sesji naukowej 7 maja 2016 roku*, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Kraków 2017, s. 9–24.
- Noga Zdzisław, *Urzędnicy miejscy Krakowa, cz. 2: 1500–1794*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, Kraków 2008.
- Pieradzka Krystyna, *Garbary. Przedmieście Krakowa 1363–1587*, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Kraków 1931.
- Pośpiech Andrzej, *Pułapka oczywistości. Pośmiertne spisy ruchomości szlachty wielkopolskiej z XVII wieku*, Letter Quality, Warszawa 1992.
- Radomski Maciej T., *Urząd krakowskiego wójta sądowego i jego rola w uwierzytelnianiu i przechowywaniu testamentów i inwentarzy pośmiertnych u schyłku średniowiecza*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2013, t. 61, s. 263–268.
- Sowina Urszula, *Kilka uwag o późnośredniowiecznych inwentarzach rzeczy w najstarszych zachowanych krakowskich księgach wójtowskich*, [w:] *O rzeczach minionych. Scripta rerum historicarum Annæ Rutkowska-Płachcińska oblata*, red. Marta Młynarska-Kaletynowa, Jerzy Kruppé, Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2006, s. 311–318.
- Sowina Urszula, *Testamenty krakowskie z przełomu średniowiecza i nowożytności wobec zasad dziedziczenia według prawa magdeburskiego*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2010, t. 58, s. 185–189.
- Sowina Urszula, *Testamenty mieszczan krakowskich o przekazywaniu majątku w późnym średniowieczu i we wczesnej nowożytności*, [w:] *Sociální svět středověkého města*, ed. Martin Nodl, Filosofia, Praha 2006, s. 173–183.
- Tyszka Przemysław, *Obraz przestrzeni miejskiej Krakowa XIV–XV wieku w świadomości jego mieszkańców*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2001.
- Wiktorowicz Józef, *Krakauer Kanzleisprache. Forschungsperspektiven und Analysemethoden*, Instytut Germanistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011.
- Wolski Marian, *Małopolska rodzina szlachecka XIV–XVI wieku: Trzeciescy herbu Strzemię*, Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, Kraków 2005.
- Wolski Marian, *Nieznanne źródła z archiwów krakowskich do biografii Andrzeja Trzecieskiego młodszego i jego związków z Krakowem*, „Rocznik Krakowski” 2005, t. 71, s. 67–76.

Wysmulek Jakub, *History of Wills, Testators and Their Families in Late Medieval Krakow: Tools of Power*, Brill, Leiden–Boston 2021.

Zamorski Krzysztof, *Rozwój demograficzny Krakowa w ciągu wieków*, [w:] *Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta*, red. Jerzy Wyrozumski, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Kraków 2007, s. 841–887.

Żurkowska Renata, *Testamenty i inwentarze ruchomości jako źródła do badań nad dziejami czytelnictwa w Krakowie w pierwszej połowie XVII wieku*, „Rocznik Biblioteki PAN i PAU w Krakowie” 1982, R. 27, s. 17–33.